

**Jiří Homoláč, Kamila Karhanová,
Jiří Nekvapil (eds.): *Obraz Romů v středoevropských masmédiích po roce 1989***

Brno, Doplněk 2003, 184 s.

(Dostupné též online na adrese:

<http://ulug.ff.cuni.cz/projekty/romove/obraz_romu.pdf>.)

Charakteristickým rysem sociálněvědního myšlení posledního půlstoletí je tzv. „obrat k jazyku“, tj. zdůrazňování centrálního postavení řeči při zkoumání člověka a společnosti a soustředění badatelovy pozornosti na jazyk. Tento trend ovlivnil i vývoj v samotné lingvistice, která si stále jasněji uvědomovala, že je nutné docenit tu skutečnost, kterou zmiňoval již F. de Saussure: že jazyk je sociální fakt. V dnešní sociolingvistice, která programově usiluje o propojení lingvistického a sociologického myšlení, se tak mohou stále častěji objevovat témata, která by sociolog asocioval spíše s různými odvětvími sociologie, jako jsou např. otázky sociálně utvářených významů či úloha jazyka při konstruování sociální reality.

A právě k poslední jmenovaným oblastem výzkumu by se dala přiřadit recenzovaná publikace. Obsahuje osm sociolingvistických studií, které se zabývají produkcí a recepcí mediálních textů. Autoři statí jsou až na výjimku lingvisté (tou výjimkou je psycholog I. Leudar z Manchesteru). Cílem studií bylo ukázat, v jakých *textových* souvislostech jsou v médiích prezentováni Romové a jaké jazykové prostředky, postupy a žánry při tom novináři používají (s. 5). Mediální obraz Romů jako předmět zkoumání vymezil jeden z autorů takto: „Obraz etnika je složitý, dynamicky se měnící fenomén, který se permanentně utváří ve vědomí lidí v komplexní interakci s realitou. Součástí této reality jsou i média, v kterých se nejen staticky reprodukuje realita, nýbrž sama média tuto realitu vytvářejí: média jsou jedním z prostředků, pomocí kterých se v myslích čtenářů spojují časově i teritoriálně vzdálené události, akty, dění, o kterých by se jinak třeba vůbec nedozvěděli. Usouvztažňováním časo-

vě i teritoriálně vzdálených událostí vytváří média určitý obraz světa. Témata nastolená médii se pak stávají součástí každodenní komunikace“ (E. Gál, s. 179). Sborník vznikl na základě prací na dvou projektech podpořených nadací Open Society Fund a Grantovou agenturou ČR.

Ač se v názvu sborníku zdůrazňuje středoevropský rozměr výzkumu, jeho těžiště spočívá jednoznačně v analýze českého mediálního diskurzu: je mu věnováno šest z osmi studií a využívá se tu také pestřejší paleta dat – analyzovány jsou nejen novinové texty, ale také nahrávky televizních debat a běžných konverzací. Rozbor českého mediálního diskurzu je doplněn dvěma studii zaměřujícími se na analýzu slovenského a maďarského tisku. Materiál k analýze byl vybrán tak, aby bylo možné výsledky vzájemně srovnávat. Autoři obrátili svou pozornost ve většině případů na zpravodajství o násilných trestných činech, jejichž pachatelé byli příslušníci majority a které skončily smrtí Roma (či Romů).

Jednotlivé studie se inspiřují především dvěma metodologiemi: lingvistickou stylistikou, která má v české jazykovědě dlouhou tradici a silné postavení, a etnometodologií, která je v Česku spíše popelkou, a to jak v sociologii, tak v lingvistice. V komentáři k jednotlivým studiím se pokusím alespoň naznačit, co je předností tohoto přístupu a co jeho slabinou.

Z teoretického i metodologického hlediska je nejzajímavější úvodní studie J. Nekvapila a I. Leudara, v níž autoři rozpracovávají svůj koncept mediální dialogické sítě, tentokrát na příkladu diskuzí o návrhu tzv. migračního zákona. Tento návrh předložila České národní radě pár dnů před rozdělením Československa Generální prokuratura ČR a v médiích byl dáván do souvislosti s očekávaným přesunem slovenských Romů do Česka. Autoři při koncipování své teorie úspěšně využívají pojmosloví etnometodologické konverzační analýzy, zajímají se především o to, jak jsou jednotlivé mediální texty interaktivně propojeny, tj. o jednotlivé interakční „tahy“ (repliky) a jejich sekvenční organizaci (k tomu

srov. Nekvapil, J., Leudar, I. 2002. „Sekvenční struktury v mediálních dialogických sítích“. *Sociologický časopis* 38 /4/: 483–500). Užitečnost tohoto konceptu můžeme nejlépe posoudit, když jej srovnáme s lingvistickou teorií intertextovosti. Nekvapil s Leudarem ukazují, že intertextové vztahy mezi psanými mediálními texty mohou obsahovat zřetelné rysy sekvenčnosti a že je pak v zásadě možné analyzovat je jako skutečný dialog (politiků, veřejných činitelů apod.) zprostředkovaný médií. Koncept mediální dialogické sítě není samozřejmě univerzální teorií intertextovosti, popisuje ale dobře strukturu jistého druhu intertextových vztahů v mediálních textech. Autoři bohužel věnují málo pozornosti otázce, jak je do konceptu dialogické sítě kromě své zprostředkovatelské role zapojen novinář. Naznačují sice, že rozvíjení dialogické sítě je spojeno s otázkou moci, když hovoří o tom, kdo se může stát aktérem v dialogické síti (běžný čtenář v podstatě nemá šanci se do dialogické sítě zapojit či nějak zásadněji ovlivnit její průběh), téma moci novináře však autoři nerozvíjejí. Je to ale právě novinář, kdo má z velké části kontrolu nad vznikající dialogickou sítí. Doplněná a přepracovaná verze této studie vyšla v časopise Slovo a slovesnost (Nekvapil, J., Leudar, I. 2003. „O českých masmédiích z etnometodologické perspektivy: romská identita v dialogických sítích“. *Slovo a slovesnost* 64: 161–192); anglická verze vyšla již dříve ve sborníku Language, Interaction and National Identity editorů S. Hestera a W. Housleyho (Aldershot: Ashgate, 2002).

Druhá stať, kterou napsali J. Homoláč a K. Karhanová, analyzuje materiál z období před rozpadem Československa a tematicky předjímá výzkum předešlých autorů. Zabývá se diskusem o materiálu české vlády, pro který se v médiích ujal název „tajná zpráva“ či „katastrofický scénář“ a v němž se anticipují problémy spojené s rozdělením státu. Autorzy zajímalo, jak se konstruovala identita tohoto dokumentu (zde využili etnometodologickou členskou kategorizační analýzu) a jak jednotliví mluvčí a pisatelé reagovali na informaci,

že se v dokumentu navrhovalo přijmout opatření k zamezení přesunu slovenských Romů do Česka a využít případného rozdělení státu k odstěhování Romů na Slovensko. Analýza názorně ukazuje, jak se rozdílně konstruovaná identita dokumentu stala východiskem pro další (politickou) argumentaci, mj. o tom, kdo je „skutečným“ politickým iniciátorem rozdělení státu.

Třetí studie (od J. Homoláče) asi nejlépe využívá analytického aparátu stylistiky. Stať je ale metodologicky implicitní, zasvěcený čtenář sice rozpoznává vlivy M. Bachtina i stylistickou metodologii, pro nelingvistu však může být tento analytický postup málo průhledný. Autor dospívá ve své studii k zajímavým poznatkům. Jednak ukazuje, že zpravodajství ČTK, u kterého bychom očekávali úsilí o vyváženost, objektivitu a neutrální podání, užívá i expresivních výrazů, cituje překvapivě často blíže neurčené zdroje a charakterizuje Romy barvou pleti i tam, kde to není relevantní (s. 62). Jednak zjišťuje, že ačkoli novináři ve zpravodajství o útoku na členy dvou romských rodin odmítají rasistickou motivaci napadení a hledají jiné motivy, nebrání jim to pracovat s obecnou kategorií „Romové“ a paradoxně tak zdůrazňovat etnický rozměr konfliktu.

Čtvrtá studie (od A. Šabatové, J. Homoláče, K. Karhanové) se zabývá mediálním zpravodajstvím o násilné smrti osmnáctiletého Roma v Písku v roce 1993. Přínosem studie je, že analyzuje i články o pozdějším soudním projednávání, což umožňuje popsat některé proměny českého mediálního diskurzu o xenofobii a rasismu. Na této studii se myslím dají nejlépe ukázat limity výzkumných cílů a zvolených metod. Jelikož v centru zájmu není rozbor a poznání předsudků v textu (srov. s. 5), může se stát, že typický předsudečný text okomentují autoři studie slovy: „autorův postoj k Romům je v zásadě vstřícný“ (s. 95). K tomuto tvrzení přitom dospívají na základě interpretace jediné věty, stranou nechávají textové strategie a argumentační postupy, které se v předsudečném diskurzu typicky objevují, v tomto konkrétním

textu např. topos zneužívání, topos hrozby či specifická argumentační strategie, která je v literatuře popsána jako inverze vztahu oběť – pachatel (Opfer-Täter-Umkehr, srov. Wodak, R., Nowak, P., Pelikan, J., Gruber, H., de Cillia, R., Mitten, R.: „Wir sind alle unschuldige Täter“: Diskurshistorische Studien zum Nachkriegsantisemitismus. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1990). Analytické postřehy k otázkám předsudečného diskurzu se většinou objevují jen jako poznámky pod čarou (viz např. s. 51, 95, 109).

O zbylých statích již pojednám souhrnně. Pátá studie (od J. Homoláče) se podrobně věnuje článkům o vraždě T. Berkiho, která byla spáchána v roce 1995 ve Žďáru nad Sázavou. Jelikož oběť byla v novinách popsána jako „slušný, neviný Rom“, umožnilo to rozvinout veřejnou diskusi o projevech rasismu u nás. Je možná škoda, že autor studie je ve svém projevu tak úsporný, citovaný materiál zhruba dvojnásobně převyšuje jeho výklad. Šestá studie (od K. Karhanové) se zabývá jinou podobou diskurzu o Romech, než jakou nabízí denní tisk. Autorka si pro toto srovnání vybrala týdeník Respekt. Stať je komplementární ke studii třetí a čtvrté, neboť analyzuje články o stejných událostech jako jmenované studie. Sedmá stať (od S. Ondrejoviče) je jediným textem ve sborníku věnovaným slovenským médiím a autor v něm jednak podává rámcovou zprávu o romské problematice v slovenském tisku v letech 1990–1995, především ve srovnání s českým tiskem, jednak analyzuje zpravodajství o jednom konkrétním případě. Některá autorova srovnání českého a slovenského tisku jsou ale spíše intuitivní a pocitová než analytická (srov. „českí autori sú pri líčení udalosti slobodnejšie, píšou o tom, čo sa stalo ‚kdesi‘ inde, kým slovenskí autori sú viac ‚v tom‘, udalosť sa ich dotýka bezprostrednejšie a bolestivejšie“, s. 157). Poslední studie, osmá, se zabývá obrazem Romů v maďarském tisku. Autor studie, E. Gál, se na základě analýzy dvou medializovaných případů útoků na Romy zaměřil na otázku, jaké vlastnosti jsou Romům v textech přepisová-

ny, a to jak samotnými novináři, tak lidmi, kteří jsou v článcích citováni. Opět se zde úspěšně využívá spojení etnometodologické členské kategorizační analýzy a stylistického rozboru.

Než se dostanu k celkovému zhodnocení, nezbyvá mi než se zmínit o některých sporných a rušivých místech. Pro mne asi nejpřekvapivějším rysem sborníku je to, že s výjimkou studie J. Nekvapila a I. Leudara obsahují všechny stati velmi málo odkazů na literaturu. Prací s obdobnou tematikou přitom existuje ve světě celá řada, a to na různé teoretické a metodologické bázi. Že je na co navazovat i ve zvoleném přístupu, dokazuje právě stať Nekvapilova a Leudara.

Problematickou částí jednotlivých studií je pravidelně se objevující kapitolka s názvem „etnografické pozadí“. Tyto kapitoly obsahují v lepším případě doplňkové informace k analyzovaným článkům (řekněme ze zásobárny „etnografických“ znalostí autorů), v horším případě zde najdeme pouhou rekonstrukci události čistě na základě informací z analyzovaných článků. Je zřejmé, že etnografická zjištění nebyla cílem výzkumu a nebyla ani jeho nutným předpokladem, jen na okraj proto poznamenejme, že např. zajímavá myšlenka J. Homoláče a K. Karhanové o existenci redakčních interpretačních rámců, které určují, v jakém duchu se bude o určitých událostech psát (s. 58), by se dala rozpracovat právě s pomocí etnografického výzkumu v redakcích (např. se zaměřením na to, jak vznikají konsensy na redakčních schůzkách a poradách, cítí-li novináři potřebu navazovat na to, co už napsali, nebo píšou-li denně pro „nového“ čtenáře, který neporovnává starý a nový článek téhož autora, apod.).

Co působí obzvláště rušivě, je velké množství překlepů a typografických a edičních chyb. Je třeba upozornit také na to, že tištěný sborník není identický se svou online verzí. Obě verze se liší jak stránkováním, tak zalomením stránek, některé překlepy a ediční nedůslednosti jsou v online verzi opraveny (zdaleka ne všechny); typografické chyby obsahuje pouze tištěná verze.

Závěrem lze stručně říct, že recenzovaná publikace nepochybně patří k důležitým pracím v této oblasti výzkumu a rozhodně stojí za přečtení. Ukazuje, jak lze účinně spojit lingvistické (stylistické) a sociologické (etnometodologické) metody, a dospět tak k zajímavým výsledkům. Mapuje rovněž důležité mediální události, které se významně podílely na utváření mediálního diskurzu o Romech.

Petr Kaderka

Ulrich Beck: Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně

Praha, Sociologické nakladatelství 2004, 431 s.

Konečně, po téměř dvaceti letech, vychází české vydání Beckovy Rizikové společnosti. Ulrich Beck je jedním z nejznámějších současných evropských sociologů, mezi jiným také díky této práci, která poprvé vyšla v roce 1986 a byla přeložena z němčiny do mnoha jiných jazyků. Beck knihu napsal v určité době a jeho metafora „rizikové společnosti“ reagovala na vypjatou atmosféru krize, nejistoty a pocitů přechodnosti – ať již v oblasti intelektuální reflexe, nebo v oblastech veřejného a politického života. Od konce 70. let doznívaly poslední velké snahy o více či méně technokratické vize progresivní modernizace, oslabované ztrátou legitimity svých argumentů pod palbou kritických přístupů k negativním jevům politicky řízeného ekonomického růstu, ekologického pustošení Země, k jadernému zastrasování a závodům ve zbrojení v podmínkách poválečné globalizace a Studené války. Markantním výrazem pocitu přechodnosti byly předpony „post-“, jež měly zdánlivě posloužit k nové orientaci společenských věd v situaci další civilizační křížovky – v hávu postmoderní či postindustriální proměny.

Na rozdíl od teorií postindustrialismu a postmodernismu neviděl Beck podstatu této velké křížovky dějin v jakémsi zániku industriální společnosti, v konci dějin, či v konci moderny. Podle Becka modernizace jako

široký sociální proces pokračuje, zatím však nejasným směrem a nejednoznačně. *Nejednoznačnost* je charakteristikou modernizace jako historického procesu – v podobě polo-modernosti moderních společností či v podobě protimoderních tendencí civilizačního barbarství totalitních politických a technicko-organizačních systémů, v nichž zvláště v průběhu 20. století triumfoval byrokraticko-technokratický duch kontroly vnitřní i vnější přírody člověka, byl oslavován rozmach technovydy pro mírové i válečné účely, narůstala protestní hnutí občanů i nové, technologizované potlačování demokracie a demokratických svobod. Konec tohoto století války, industrializace a konzumerizace kultury i přírody vrcholil v podobě uvědomění mnostranné systémové krize industriální modernizace – nastává situace „rizikové společnosti“. Právě tato situace je podle Becka onou transformující velkou křížovatkou, jejímž jádrem je historicky nebyvalá krize přežití, způsobená globalizací ohrožení všech forem života naší planety a propojená s hlubokou krizí hlavních společenských institucí moderní průmyslové civilizace.

Paradoxem této situace je podle Becka rostoucí závislost přežití planetární přírody jako ekosystému na sociálních institucích moderní průmyslové civilizace v situaci, ve které se rozpadají údajné jistoty osvícenského rozumu a pokroku vědeckotechnologického ovládní přírody, jež (např. v podobě technokratické ideologie) nadále legitimizují (a normalizují) zaslepené, setrvačné způsoby fungování hlavních sociálních institucí industriální moderny: vědy a techniky, státu, kapitalistického hospodářství. *Situace* rizikové společnosti je tudíž poznání, že nikoliv cílevědomý (popřípadě „revoluční“) sociální boj ve jménu zrušení staré společnosti a ve směru nastolení společnosti nové, nýbrž prostá každodennost inovací v procesech modernizace a kumulace jejich nezamýšlených důsledků je zdrojem „tichého“, „neviditelného“ *sebeohrožení* moderní civilizace. Takto například „nová“ ekologická rizika nejsou něčím, co nás ohrožuje zvencí, nejde o božské či osu-